

RUSYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ'NDEKİ DEĞİŞİMİN, RUSYA-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE OLAN YANSIMALARI

Göktürk TÜYSÜZOĞLU*

ÖZ

Azerbaycan gibi enerji zengini, ekonomik potansiyeli çok daha yüksek ve coğrafi konumu da daha önemli olan bir ülke dururken, Moskova neden Erivan'a yakın durmaktadır sorusu, Güney Kafkasya'daki siyasal dengelerin şekillenmesi bağlamında en fazla üzerinde durulan hususlardan birini oluşturmaktadır. Hatta bu ilişkinin geleceğinin nasıl şekilleneceği, özellikle de Rusya ile Türkiye arasındaki siyasal/stratejik yakınlaşmanın Rusya-Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerine nasıl yansiyacağı merak uyandıran bir bağlama sahiptir. Ermenistan'ın, Rusya'nın verdiği askeri, ekonomik ve diplomatik/siyasal destek olmadan Dağlık Karabağ'daki işgalini sürdürme imkanı bulamayacağı bir sır değildir. Ne var ki, aynı Rusya'nın son dönemde Azerbaycan ile de yakınlaşma girişimlerinde bulunduğu bilinmektedir. Bakü'nün Batılı aktörler ile gerilen ilişkileri, tıpkı stratejik ortağı Türkiye gibi, Azerbaycan'ı da Rusya ile yakın temas kurmaya yönlendirebilir.

Anahtar Sözcükler: Dağlık Karabağ, Avrasyacılık, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü, Erebuni Hava Üssü, Stratejik İşbirliği.

ABSTRACT

Why Moscow stands close to Yerevan, while Azerbaijan is a country with a rich energy resources, a much higher economic potential and a more important geographical position is one of the most emphasized points in the context of shaping the political balance at the South Caucasus. How the political rapprochement between Russia and Turkey will reflect to the relations between Russia and Azerbaijan is an intriguing question. It is no secret that Armenia will not able to maintain the occupation of Nagorno-Karabakh without the military, economic and diplomatic/political support provided by Russia. However, it is known that the same Russia is in recent attempts to get closer to Azerbaijan. Baku's strained relations with Western actors, like her strategic partner, Turkey, can direct Azerbaijan to establish close relations with Russia.

Keywords: Nagorno-Karabakh, Eurasianism, Eurasian Economic Cooperation, Erebuni Air Base, Strategic Cooperation.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. ORCID: 0000-0001-9170-1854

Giriş

Avrasya özelinde yaşanan sistemsel mücadele günümüz uluslararası ilişkilerine yön veren en önemli hususlardan biridir. Nitekim SSCB'nin boşalttığı alana siyasal, ekonomik, kültürel ve askeri anlamda yön vermek isteyen küresel ve bölgesel aktörlerin bu mücadele çerçevesinde çeşitli konumlanmalara giriştiklerini görüyoruz. Bu mücadele, aynı zamanda, uluslararası sistemin, ABD liderliğine yaslanan hegemonya anlayışından uzaklaşarak, çok kutupluluğa entegre olduğu bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmektedir. Avrasya'ya egemen olma ya da bu coğrafya özelinde "hegemonya" oluşturabilme çabası, uzun vadede "küresel bir hegemonya" arayışı çerçevesinde önemli bir adım olarak görülebilecektir. Zira Avrasya anakarası, doğal kaynaklar açısından zengin ve gerek ekonomik, gerek ticari, gerekse de sosyo-kültürel bağlamda ciddi bir potansiyele sahiptir. Bu coğrafya özelinde süregiden mücadele, günümüzde daha çok Rusya, ABD ve Çin üzerinden okunuyor olsa da, Avrasya'yı oluşturan çeşitli alt bölgeler ekseninde farklı bölgesel aktörler de siyasal görünümüne eklemlenmektedir.

İşte, bu farklı alt bölgesel birimlerden biri de Güney Kafkasya'dır. Bu bölge özelinde karşımıza 3 bağımsız cumhuriyet çıkıyor olsa da, SSCB'nin dağılmasına paralel olarak "devlet" vasfı kazanan bu cumhuriyetlerin, gerek kendi aralarında, gerekse de kendi içlerinde ciddi siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel sorunları olduğu bilinmektedir. Ülke sınırları içerisinde yaşanan etno-kültürel ayrımların ve siyasal ayrılıkçılık girişimlerine yaslanan iç savaşların sonucunda oluşmuş olan donmuş çatışma bölgelerinin varlığı ve fazlalığı bölgeye dair en önemli sorun alanlarını oluşturmaktadır. Ne var ki, gerek bu ülkelerin SSCB döneminde karşı karşıya kaldıkları "toplum mühendisliği" girişimleri, gerek tarihsel bir bağlama sahip olan siyasal ve sosyal rekabet ilişkileri, gerekse de bu ülkelerin çoğulcu demokrasi ve ekonomik gelişim anlamında yeterli bir ilerleme gösterememiş olmaları, sorunların içinden çıkılmaz bir hal almasında etkili olmaktadır.

Donmuş çatışma bölgeleri, eski Sovyet coğrafyasını çok iyi tanıyan ve Güney Kafkasya özelinde de coğrafi, ekonomik, toplumsal ve siyasal avantajlara sahip Rusya tarafından, kendi dış politikasına entegre edilmiş bir "koz" olarak kullanılmaktadır. Nitekim bu kozunu daha önce Gürcistan'a karşı kullanmış ve kendisine sırt dönen Tiflis'i, Abhazya ile Güney Osetya'yı bağımsız birer devlet olarak tanıyarak cezalandırmıştır. Bu yönden, Rusya'nın, Güney Kafkasya'da karşısına çıkan diğer küresel ve bölgesel aktörler karşısında ciddi bir üstünlüğe haiz olduğu ifade edilebilir. Rusya, tarihsel, siyasal ve askeri nedenlerden dolayı bölge ülkelerinden Ermenistan'ı kendisine ait bir üs gibi kullanma şansına sahip olmaktadır. İşte, bu yönüyle Dağlık Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarında devam eden işgal çerçevesinde de Rusya'nın sürecin başından bu yana büyük bir etkisi bulunmakta ve Erivan, Moskova'nın göz yumması ve yardımlarıyla bu işgali sürdürebilmektedir. Ne var ki, son dönemde Rusya'nın tavrında belli bir değişimin yaşanabileceğine dair bazı emareler göze çarpmaktadır. Gerek Güney Kafkasya özelinde, gerekse de Avrasya genelinde önemli bir bölgesel

aktör olan Türkiye ile Rusya arasında gelişen stratejik bağlamli işbirliğı, Rusya'nın Azerbaycan'a ve Dağlık Karabağ Sorunu'na olan bakışını belli oranda değıştirebilecek gibi görünmektedir. Zira Türkiye ile stratejik işbirliğinin derinleşmesi halinde, Moskova'nın, Ermenistan odaklı stratejisinin mantıksal arka planında ciddi bir başkalaşım yaşanması doğal olacaktır.

Çalışma çerçevesinde öncelikle Rusya'nın Ermenistan'a olan bakış açısı ele alınacaktır. Sonrasında ise Rusya-Türkiye İlişkileri'ndeki değışim irdelenecek ve bu değışimin Avrasya genelinde ne gibi değışimlere yol açabileceğı değerlendirilecektir. Son olarak ise, Rusya-Türkiye İlişkileri'ndeki gelişimin, Azerbaycan'a ve Dağlık Karabağ Meselesi'ne olabilecek muhtemel yansımaları üzerinde durulacaktır.

Ermenistan, Rusya için Neden Önemli?

Denizlere çıkışı olmayan, önemli bir mineral zenginliğı ya da doğal kaynağı bulunmayan ve ekonomik açıdan da kayda değer bir önemli özelliğı bulunmayan Ermenistan, Rusya açısından Güney Kafkasya'da elde tutulması gereken en önemli aktördür. Buna sebep olan çok önemli tarihsel, sosyo-kültürel ve siyasal nedenler bulunmaktadır. Her şeyden önce, gerek Güney Kafkasya'da yaşayan, gerekse de Osmanlı ve İran topraklarından bölgeye yerleşen Ermenilerin en önemli destekçisi ya da koruyucusu Rusya olmuştur (Tanrıverdi, 2014). Nitekim bölgedeki Ermeni varlığının bir siyasal anlam kazanması noktasında, 19. yüzyıl başlarından itibaren, önce Rus Çarlığı'nın, sonra da SSCB ve Rusya Federasyonu'nun, İran'a ve önce Osmanlı, sonrasında da Türkiye ve Azerbaycan'a karşı Ermenilere verdiği askeri, diplomatik ve siyasal destek çok önemli bir rol oynamıştır. Ermeniler ise, bu durumu, kendilerinin Rusya'ya yaklaşımları ve Rus Ordusu'na verdikleri desteğın "doğal" bir sonucu olarak görmektedir (Minasyan, 2013). Yani Rusya'nın, Ermenistan'a verdiği desteğın, tarihsel süreç içerisinde Ermeni toplumunun Rusya yönünde yaptığı tercihin, Moskova açısından katlanılması gereken bir unsuru olduğı düşüncesi Erivan'da hakimdir. Sosyo-kültürel açıdan ise, üzerinde durulması gereken en önemli husus, Ermenilerin de tıpkı Ruslar gibi "Doğru Hıristiyanlığı" olarak da adlandırılan Ortodoksluk (Ermenilerde Gregoryen) mezhebine eğilim göstermesidir. Rusya, Kafkasya'ya genişleme sürecinde "din" unsurunu da etkin bir şekilde kullanmış ve din adamları arasındaki münasebet ve Doğru Hıristiyanlığı vurgusu üzerinden Ermenilerin, kendisine eklenmesini sağlamıştır. Hatta Ermenilerin, özellikle Osmanlı'ya karşı kullanılması sürecinde "din" faktörünün çok önemli bir rolü olduğı ifade edilebilir. Ermeni Kilisesi'ne bağlı katogikosların ve papazların, gerek Osmanlı topraklarında, gerekse de Kafkasya'daki girişimleri göz önünde bulundurulduğunda bu durum açıkça görülebilir (Sarıay, 2008). Yani Rusya, Kafkasya, İran ve Osmanlı Ermenileri'ni, farklı kimlikleri ve dinleri/mezhepleri üzerinden manipüle ederek kullanmıştır. Bunun siyasal nedeni ise, Güney Kafkasya'da istenildiğı şekilde kullanılabilir bir partner elde edebilmek, Osmanlı (sonrasında Türkiye) ile İran gibi bölgesel aktörlerin, Kafkasya bağlamındaki etkinliğini azaltmak

ve bölgenin ekonomik ve stratejik potansiyelini, Rusya'nın çıkarlarına entegre edebilmektedir. Bu süreç, Rus Çarlığı'nca başlatılmış, onun tarihsel devamı olan SSCB döneminde de varolan toplumsal/siyasal yakınlığın etkisinin yanı sıra, ideolojik bağlam ve askeri güç de Ermenistan'ın sorunsuz bir şekilde SSCB'ye dahil edilmesinde etkili olmuştur.

SSCB'nin dağılması sürecinde Gürcistan ve Azerbaycan ile birlikte bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, daha bağımsızlık ilan etmeden önceki dönemde, Rusya'ya olan siyasal bağımlılığını devam ettireceğini kanıtlamıştır. Nitekim Ermenilerin, Dağlık Karabağ ve çevresine yönelik işgal süreci ekseninde bölgedeki Sovyet askerlerine ve sonrasında da Rusya'nın vereceği siyasal ve askeri desteğe bağlı kalacağı ortadaydı (Gürbüz, 2003). Aslında Ermenistan, Rusya'nın kendisini "koruması" gerektiğini, bunun Moskova tarafından üstlenilmesi gereken tarihsel ve sosyo-kültürel bir sorumluluk olduğunu ve Erivan hangi girişimde bulunursa bulunsun, bu desteğin devam edeceğini ya da etmesi gerektiğini düşünmektedir (McGinnity, 2010). Dağlık Karabağ ile çevresindeki Azerbaycan topraklarına yönelik işgal ve Rusya'nın, Ermenistan'ın bu işgaline destek vererek, hem Azerbaycan hem de Türkiye'ye yönelik "tarafgir" bir tutum sergilemesi gereği, özellikle Ermeni milliyetçilerinde baskın bir anlayışı yansıtmaktadır.

Rusya'nın Ermenistan stratejisinin, Ermenistan'ın yukarıda anlatmaya çalıştığımız "tarihsel sorumluluk/paydaşlık bilinci" ile olan ilişkisi ise oldukça zayıftır. Moskova, Erivan'ı korumakta ve destek vermektedir. Ancak bunu yapmasının temel nedeni, Ermenilere ya da Ermenistan'a, tarihteki işbirlikleri için borçlu ya da sorumlu olması değildir. Rusya, bugüne değin Ermenistan'a gerek Dağlık Karabağ ve çevresindeki işgal, gerekse de askeri, ekonomik ve siyasal hususlar bağlamında destek vermiştir, zira, Rusya'nın da bu ülkeye içkin ciddi bölgesel çıkarları söz konusudur (Minassian, 2008). Bu çıkarların en önemlisi, SSCB'nin dağılması sonrası genel olarak Avrasya, özelde ise Güney Kafkasya'da oluşan siyasal boşluğun, ABD başta olmak üzere Batılı aktörler ve Türkiye ile İran gibi bölgesel aktörlerce doldurulmasının engellenmesidir. Bu çerçevede, Moskova, Batı ile yakın işbirliği içerisinde olan ve 2008 yılında kısa bir savaş yaşadığı Gürcistan ile Türkiye'ye çok yakın bir görünüm sergileyen Azerbaycan'a güvenemeyeceğini görmektedir. Ermenistan, bu hususta, hem tarihsel ve sosyo-kültürel hem de reel politik faktörler gereği Rusya için tek adres haline gelmektedir.

Rusya, Güney Kafkasya özelinde Türkiye ile Azerbaycan'ın birlikte yaratabilecekleri etkinliği sınırlandırmak istemektedir. Ayrıca özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren Moskova'nın en önemli kaygılarından biri, Batı'nın, Ankara-Bakü ortaklığı aracılığıyla bölgenin enerji tabanlı, ticari, ekonomik ve siyasal potansiyelini kontrol etmesi ve Moskova'nın bölgedeki nüfuzunu sınırlandırarak, Rusya'nın "büyük güç" olma anlayışı çerçevesinde çok önemli görülen Avrasya'daki etkinliğine ket vurulması düşüncesi olmuştur (Boonstra, 2015). Zaten bu nedenle, daha 1990'lı yılların başından itibaren, Türkiye ile Azerbaycan'ın "doğrudan" temas kurmasını engelleyecek Dağlık Karabağ işgaline dolaylı yoldan destek verildiği gibi,

Ermenistan'ın, her iki ülkeyle olan sorunlarının devamlılığına yatırım yapılmış ve sorunların çözüm yoluna girmesi hususunda Erivan'a Moskova eliyle ciddi bir baskıda bulunulmamıştır. Rusya, milenyum sonrası süreçte Gürcistan'ın kendi etkinliğinden uzaklaşarak Batı güdümüne girdiğini gördüğü için (Coffey, 2018), Ermenistan'ın, Azerbaycan ve Türkiye ile olan sorunlarının çözülmesi halinde, ekonomik ve siyasal anlamda önemli bir baskılanmışlık içerisinde olan bu ülkenin de kendisinden uzaklaşmasından endişe etmektedir. Bu yönüyle, Rusya'nın, Ermenistan'da, iktidarı kontrolünde tutan, diasporanın da ciddi desteğini alan ve gerek ordu, gerekse de bürokrasi ile mecliste temsil edilen siyasal partilere egemen olan ve dış politika bağlamında da çatışmacı olduğu ifade edilebilecek "Karabağ Klanı" ile yakın temasta olduğu görülmektedir (De Waal, 2013). Buna karşılık, Ermenistan'daki liberal çevrelerin, hatta eski devlet başkanı Levon Ter Petrosyan'ın dahi, bağımsızlık sonrası izlenen "çatışmacı" dış politikanın terk edilmesi yönünde bir anlayışa sahip olduğu bilinmektedir. Zaman zaman da olsa Ermenistan'daki mevcut çatışmacı statükocu düzene yönelik bazı gösteriler ve meydan toplantıları yapılmaktadır. Bunlardan en bilinenleri, 2008 yılında düzenlenen başkanlık seçimleri sonrası yapılan geniş çaplı protesto eylemleri (ölümler ve geniş çaplı tutuklamalara yol açmıştır) (Lane, 2009) ve 2015'te gerçekleşen elektrik zamları sonrasında düzenlenen ve geniş çaplı sokak eylemlerine dönüşen "Electric Yerevan" gösterileridir (Mikhehidze, 2015). Her iki girişim de, gerek Ermenistan'daki geleneksel iktidar mahfilleri, gerekse de Rusya tarafından, tıpkı Gürcistan ve Ukrayna'da olduğu gibi, Batı yanlısı "renkli devrim" girişimleri olarak görülerek tedirginlik yaratmıştır (Korybko, 2015). Bu yönüyle, Ermenistan'da gerçekleşebilecek herhangi bir muhalif eylemin büyümesi ve siyasal değişim talebini dayatması olasılığı, Rusya tarafından, kendi Güney Kafkasya stratejisine yönelik bir saldırı girişimi olarak da addedilmektedir.

Rusya, aynı zamanda, yakın siyasal ve askeri ilişkiler içerisinde olmasına karşın, İran'ın da Güney Kafkasya'daki etkinliğini yakından izlemekte ve bu ülkenin adımlarının da kendi çıkarlarına uygun bir bağlamda şekillenmesini sağlamaya çalışmaktadır. Türkiye-Azerbaycan ortaklığından, tıpkı Rusya gibi, endişe eden ve bu yönden Ermenistan'ı dengeleyici olarak gören İran, bu yönden Moskova ile benzer bir anlayışı yansıtmaktadır. Rusya, İran'ın Ermenistan ile yakın ekonomik, ticari ve enerji odaklı ilişkiler kurmasına izin vermesine karşın, gerektiği takdirde, bu yakınlığın özellikle kendi enerji tabanlı çıkarlarına zarar vermesini engelleyecek adımlar da atmaktadır. Tahran'ın, Ermenistan üzerinden Gürcistan'a doğalgaz sağlama girişiminin, Rusya tarafından kendi çıkarlarına yönelik bir çaba olarak görülmesi ve Ermenistan enerji piyasasının %80'ini kontrol eden Rus şirketleri eliyle bunu yakından izlemeye çalışmasının yanı sıra (Oil Price, 2016), Ermenistan'a yaptığı baskıyla, aynı zamanda GAZPROM tarafından işletilen İran-Ermenistan boru hattının kapasitesini de düşük düzeylerde tuttuğu (an itibarıyla 1.1 bcm iken 2019 sonrası ancak 2.3 bcm olacaktır) görülmektedir (Financial Tribune, 2015). Üstelik İran'dan gelen doğalgazın Gürcis-

tan'a ve Karadeniz'e çıkabilmesi için, İran-Ermenistan boru hattının Ermenistan-Rusya hattına bağlanması şarttır ve bunun için de ciddi bir finansman ve teknik yatırım gerekmektedir. Ancak Gürcistan'ın ekonomik şartları ve yetersiz pazar olanakları ve gaz fiyatının artacak olması, Ermenistan'ın enerji sevkiyatındaki rolünü arttıracak olan İran-Gürcistan hattını ekonomik açıdan anlamsızlaştırmaktadır. Rusya-Ermenistan hattında ise yıllık 12 bcm doğalgaz kapasitesi bulunmakta ve Ermenistan bu kapasitenin ancak 2.2 bcm'lik kısmını kullanmaktadır (Gurbanov, 2016). Yani Rusya, İran'ın ve Ermenistan'ın enerji ortaklığını ve bunun Gürcistan'a olan muhtemel yansımalarını da kontrolü altında tutmaktadır.

Rusya, Ermenistan'ın güvenliğini sağlayabilmesi ve askeri açıdan ayakta kalabilmesi için bu ülkeye ciddi bir askeri yardımda bulunmaktadır. Buna karşılık olarak da, aynı ülkenin, Rusya açısından Güney Kafkasya'da sorunsuz bir şekilde askeri varlık konuşlandırdığı tek ülke olduğu ifade edilebilir. Zira SSCB'nin dağılması sonrası geçen süreçte Gürcistan ve Azerbaycan'daki askeri üslerini kapatmak zorunda kalmış olan Rusya, 2008 yılında bağımsız devlet olarak tanıdığı ancak BM nezdinde Gürcistan toprağı olan Abhazya ile Güney Osetya'da askeri varlık bulundurmaktadır (Kucera, 2011). Rusya, Ermenistan'da, Türkiye sınırındaki Gümrü'de bir askeri üs ile Erivan yakınlarındaki Erebuni'de bir hava üssü bulundurmaktadır. 3 bin kadar Rus askeri Gümrü'deki Rus üssünde konuşlandırılmış durumdadır ve Türkiye-Ermenistan sınırında da görev yapmaktadır (RFE/RL, 2016). Yani Ermenistan'ın Türkiye ile olan sınır hattında Rus askerleri güvenliği sağlamaktadır. Rusya ile Ermenistan, 2017 yılı içerisinde "ortak bir askeri güç" oluşturmuş ve Güney Kafkasya'da her iki ülkenin "ortak" çıkarlarına hizmet edecek faaliyetlerde, Ermenistan'ın güvenliğinin sağlanmasında ve terörist faaliyetlere yönelik "resmi" bir askeri ortaklık ilişkisi kurmuşlardır (Tert.am, 2017). Bu güç, henüz "ortak" bir ordu kurulduğu imajını yaratmıyor olsa da, iki ülke arasında ortak bir ordu oluşturulması yönünde belli bir isteklilik de bulunmaktadır. Bu husus, özellikle de iki ülkenin kurumsal bir düzlemde de askeri ortaklık ve işbirliği içerisinde olduğu "Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü" düzleminde tartışılmaktadır. Nitekim Ermenistan, Rusya merkezli ve Moskova'nın Avrasya geneli ve eski Sovyet coğrafyası özelindeki bölgesel hegemonya beklentisine hizmet edecek bu kurumsal girişimin, Güney Kafkasya'daki tek katılımcısıdır (Shirinyan, 2017). Rusya, doğal olarak, Ermenistan Ordusu'nun en önemli silah ve mühimmat tedarikçisidir. İskender füzeleri, MİG-29 savaş uçakları, Mİ-24 savaş helikopterleri, Navodchik-2 ve Takiun model insansız hava araçları, çok başlıklı roket sistemleri, anti-tank füzeleri, omuzdan atılan MANPAD türü füzeler, radar ve jammer sistemleri, zırhlı personel taşıyıcıları, sniper tüfekleri son teknoloji ürünü tanklar bunlardan en bilinenleridir (Sahakyan, 2016). Rusya'nın verdiği bu desteğin Ermenistan'ı Moskova'ya ciddi anlamda borçlandırdığı ve uzun erimli bir içeriğe haiz olan bu borcun Ermenistan'ı Rusya'ya ekonomik anlamda daha bağımlı kıldığı da ortadadır. Yani Ermenistan, Dağlık Karabağ'daki işgal nedeniyle, resmen savaş içerisinde olduğu Azerbaycan'a ve tehdit algıladığı

Türkiye'ye karşı olan savunmasını Rusya'ya ihale etmiş ve buna karşılık olarak da kendisini askeri ve ekonomik anlamda bu ülkeye bağımlı kılmıştır. Rusya, böylece maliyetsiz ve itirazsız bir şekilde Güney Kafkasya'da ciddi bir askeri varlık konuşlandırdığı gibi, Ermenistan'ı da askeri hegemonya inşasına entegre etmiştir.

Rusya, yalnızca askeri anlamda değil, ekonomik ve enerji tabanlı olarak da Ermenistan'ı kendisine bağımlı kılmıştır. Nitekim Ermenistan'ın enerji piyasasının %80'ini kontrol eden Moskova, gerek bu ülkenin petrol ve doğalgaz ihtiyacını karşılayarak, gerek varolan boru hatlarının işletmesini üstlenerek (GAZPROM), gerekse de Erivan'ın özellikle İran ile geliştirmek istediği enerji işbirliğini kendi istediği yönde manipüle edip kontrol altında tutarak, Erivan'ın kararlarını ve hamlelerini sınırlandırmaktadır. Ayrıca enerji alanındaki bağımlılık yalnızca petrol ve doğalgaz anlamında sınırlı kalmamakta, dünyanın en eski ve bu yönüyle tehlikeli nükleer santrallerinden biri olan, ekonomik ömrünü tüketmesine karşın halen çalıştırılan Türkiye sınırındaki Metsamor Nükleer Enerji Santrali de Rusya tarafından işletilmektedir (Özdaşlı, 2016). Kapatılması yönünde gelen baskılara karşın, Ermenistan'ın elektrik ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılayan bu santrali kapatmak gibi bir düşünce bulunmamaktadır. Rusya, aynı zamanda Ermenistan'ın en önemli ekonomik partneridir. Ülkede çok sayıda Rus şirketinin yatırım yapıyor olmasının yanı sıra, 2016 itibarıyla ülke ihracatının %21'i, ithalatının da %30,7'si Rusya ile gerçekleştirilmektedir. Ülkenin 9.1 milyar dolarlık borcunun önemli bir bölümünün de silah ve enerji alımı dolayısıyla Rusya'ya olduğu değerlendirilmektedir (CIA, 2018). Ayrıca Rusya'da çalışan Ermenistan vatandaşlarının gönderdikleri para ile Ermenistan ekonomisine yaptıkları katkı 2013 yılı itibarıyla yıllık 1.6 milyar dolar iken (ülke GDP'sinin %14'ü), 2015 yılında Ukrayna Krizi dolayısıyla Rusya'ya uygulanmaya başlanan ekonomik kısıtlamalardan dolayı yaşanan kriz ile bu rakam 700 milyon dolara gerilemiştir (ülke GDP'sinin %6'sı) (CIA, 2018). Ermenistan'ın, aynı zamanda AB ile ortaklık antlaşması imzalamaktan vazgeçerek, Rusya'yı merkeze alan ve Moskova'nın Avrasya özelinde AB benzeri bir kurumsal yapı yaratarak kendi bölgesel hegemonyasını araçsallaştırmayı planladığı Avrasya Ekonomik İşbirliği'ne katıldığı da ortadadır. Bu yönden, Ermenistan'ın ihracat-ithalat, gümrük tarifeleri/vergileri ve para politikaları ile mal, hizmet ve sermaye işleyişi, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün ve dolaylı olarak Rusya'nın kontrolündedir. Yani mevcut bağımlılık ilişkisi, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü eliyle kurumsal bir bağlamla da konsolide edilmiştir.

Rusya-Türkiye İlişkilerinin Değişen Görünümü ve Bu Değişimin Muhtemel Yansımaları

Tarihsel süreç çerçevesinde çatışma ve rekabet ile anlamlanmış olan Rusya-Türkiye ilişkileri, yavaş da olsa Soğuk Savaş mantığından uzaklaşarak, tercihli işbirliği hususunun ön plana çıktığı farklı bir bağlama entegre olmaya başlamıştır (Erşen, 2018). Osmanlı döneminde, Türklerin egemenliğindeki

topraklara doğru genişleyen ve son olarak Anadolu'yu da işgale girişen, Bolşevik Devrimi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrası bir süre soğusa da, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan sistemsel kamplaşma esnasında, tarihsel ve siyasal faktörlere eklenen ideolojik çıpa ile yeniden ön plana çıkan “çatışma” unsuru, Soğuk Savaş'ın bitişinin üzerinden önemli bir süre geçtikten sonra, bugün itibarıyla geri plana itilmiş gibi görünmektedir. Ne Türkiye Soğuk Savaş döneminde üzerine yüklenen NATO'nun sınır karakolu ya da garnizonu niteliğine haizdir ne de Rusya, SSCB dönemindeki potansiyelini yansıtan bir güç temerküzüne gidebilmiş durumdadır. Türkiye, yaşanan gelişmeler çerçevesinde “çok boyutlu” bir dış politika anlayışına yaslanması (Öniş, 2011) ve Batı güdümlü edilgen anlayışı terk etmesi gerektiğini fark etmiş durumdadır. Hiç şüphesiz, bu anlayışın gelişmesinde, Türkiye'nin çevresindeki coğrafyalarda yaşanan krizler/savaşlar ve bu krizler ekseninde müttefik olarak gördüğü Batılı aktörlerin Türkiye'nin çıkarlarına ve taleplerine yönelik tutumu önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca 60 yıla yakın bir süredir kapısından içeri giremediği AB'nin kendisine karşı gösterdiği tavır, birliğin, eski Doğu Bloku ülkelerine ilişkin tavrına referansla okunduğunda, Ankara'nın olumsuz Batı algısı konsolide olurken, ülkenin iç siyasal işleyişini şekillendirmeye yönelik girişimler olarak görülen bazı gelişmeler (Ataman ve Shkurti, 2017) de Türkiye'nin, müttefik kavramı üzerinde yeniden düşünmesine, bu hususun tartışılmaya başlanmasına ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk Dış Politikası'nı etkileyen esas unsur olan NATO üyeliğinin dahi olumsuzlandığı ya da sorgulandığı açıklamaların görülmesine yol açmıştır (Sloat, 2018).

ABD liderliğindeki Batı hegemonyasının sistemsel etkinliğinin zayıflaması ve çok kutupluluğa doğru yönelişin hızlanması, Türkiye'yi de dış politika alternatifleri, söylemleri ve tercihleri anlamında yeni boyutlara yönlendirmektedir. Aslında Türkiye'nin, çok boyutluluğu kavrayabilmesi, bulunduğu coğrafyaya kendisini “merkeze” alarak bakabilmesi ve Batı güdümlü “edilgen” stratejik yönelimi aşabilmesi için belli bir zamanın geçmesi gerekmiştir. Bu yöndeki çabalar, genel olarak, Soğuk Savaş'ın hemen ardından başlatılmış gibi okunuyor olsa da, o dönemdeki girişimlerin de yine “ABD ve Batı'nın çıkarları ve talepleri” ile örtüşen bir minvalde kurgulandığını ve Türkiye'nin “coğrafi” olduğu kadar, kültürel, siyasal ve ekonomik anlamda bir “köprü” olarak kullanılarak, Batı'nın değer aktarımı sürecinde, küreselleşmeye içkin bir “ara medeniyet” olarak yapılandırılmak istendiğini görüyoruz. Hiç şüphesiz, bu süreç ciddi bir başarıya ulaşabilmiş değildir. Bunda 1990'ların ikinci yarısından itibaren Rusya'nın yaptığı tercihler kadar, Türkiye'nin, Soğuk Savaş döneminde ciddi anlamda baskılanan çevresine ilişkin bilgi düzeyinin, kültürel yabancılaşmasının, yaşanan siyasal istikrarsızlığın ve pek tabii ki, ülkenin ekonomik kapasitesinin yetersiz kalmasının da büyük bir rolü olmuştur.

Milenyum sonrası süreçte ise, Türkiye'nin dış politika paradigmasını önemli oranda değiştirdiğini ve kendisini bölgesel bir dengeleyici olarak kurgulayacak bir bağlama geçiş yapmaya çalıştığını görüyoruz. Yakın coğ-

rafyayı hedef alan, kültür, tarih, ticaret, ulaştırma ve iletişim gibi hususları merkeze yerleştiren bu değişim, yaşanan ekonomik yetersizliklere ve gerek eski Sovyet coğrafyasında, gerekse de Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan istikrarsızlıklara ve siyasal krizlere karşın, belli bir zihinsel farklılaşmayı beraberinde getirmiştir (Kalın, 2011). Arap ayaklanmaları, Rusya ile ABD ve dolayısıyla AB arasında yaşanan sistemsel gerginlik ve bu gerginliğin bölgesel yansımalarıyla, İran-İsrail ve İran-Suudi Arabistan odaklı gerginlikler Türkiye'nin dış politika anlayışındaki değişimi sınırlandırmış ve belli oranda da baskılayarak, ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Hatta bu sürecin, Batılı siyasal çevrelerde "eksen kayması" olarak anlamlandırıldığını da biliyoruz (Başer, 2015). Ankara'nın temel hedefi ise, Avrasya geneli ve Ortadoğu'da (Afro-Avrasya da denilmektedir), kendisini merkeze alacak bir sistemsel/bölgesel denge oluşturabilmek ve bu "denge"nin de vazgeçilmez taşıyıcısı olabilmektir (Davutoğlu, 2009). Tabii bunun için ciddi bir ekonomik güce, bilgi seviyesine ve diplomatik kapsama sahip olması gerektiği de ortadadır.

İşte, bu noktada, Rusya ile ilişkilerin de ciddi bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Nitekim Rusya, SSCB'nin dağılmasının hemen ardından izlemeye başladığı Atlantikçi dış politika anlayışı çerçevesinde, başta ABD olmak üzere Batılı aktörlerden yeterli desteği ve güveni göremediği ve büyük güç pozisyonunu Atlantikçi dış politika paradigması çerçevesinde koruyamayacağını algıladığı için, 1990'ların ikinci yarısından itibaren benimsenen "yakın çevre politikası" ekseninde Avrasyacı dış politika anlayışına entegre olmuştur (Shekhovtsov, 2009). Özellikle NATO'nun eski Sovyet coğrafyasına doğru yayılma girişimi, Rusya'nın yakın çevresi olarak bilinen eski Sovyet coğrafyasındaki "özel" saydığı nüfuzuna müdahale edilmeye çalışılması, AB genişlemeleri ve pek tabii ki, ülkenin karşı karşıya kaldığı dramatik olarak addedilebilecek ekonomik ve sosyal çöküntü sürecinde, ABD'nin ve diğer Batılı aktörlerin ilgisiz tavrı, Moskova'yı "kriz ideolojisi" olarak bilinen Avrasyacılığa yönlendirmiştir (Laruellé, 2008). Avrasyacılık, Rusya'nın dağılmasını engelleyebileceği gibi, Rus kimliğini Avrasya üst kimliği arkasına ustaca gizleyerek "ulusçu" hasletleri Rus olmayan halklara ve yakın çevreye kabul ettirme girişimine işaret ettiği kadar, aynı ülkenin eski Sovyet coğrafyası özelindeki bölgesel hegemonya beklentisini karşılayarak, onun küresel aktör olma anlayışını da konsolide etme özelliği taşımaktadır. Yevgeny Primakov'un başbakanlığı döneminde uygulanmaya başlandığı söylenebilecek bu strateji, Vladimir Putin döneminde ciddi bir görünürlüğe, etkinliğe ve Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü ile Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü bağlamında kurumsal bir düzleme de kavuşmuştur (Dragneva ve Wolczuk, 2017). Üstelik bu süreç, Rusya ile ABD başta olmak üzere Batılı aktörlerin, eski Sovyet coğrafyası ve Doğu Avrupa başta olmak üzere, siyasal bir gerginliğe ve rekabete entegre olmalarını da beraberinde getirmiştir. NATO'nun Balkanlar ve özellikle de Ukrayna ile Güney Kafkasya özelindeki genişleme istekliliği ve AB'nin de bu çerçevede ekonomik ve siyasal bir dönüştürücü ya da yumuşak güç unsuru olarak kullanılmaya çalışılması,

gerginliği arttıran ve Rusya'nın, özellikle “donmuş çatışma bölgelerini” kullanarak ve eski Sovyet coğrafyasındaki askeri, enerji tabanlı, ticari ve siyasal faktörler üzerinden çeşitli baskı yöntemlerini devreye sokmasıyla sonuçlanmıştır (Chivvis, 2017)). Gürcistan'daki Batı yanlısı Gül Devrimi'ne, 2008 yılında yapılan kısa süreli savaş ve Güney Osetya ile Abhazya'nın “bağımsızlaştırılması” ile cevap verilmesi, Ukrayna'da önce 2005'te Turuncu Devrim, ardından da 2014 Şubat itibarıyla yaşanan Batı yanlısı siyasal değişim girişimlerine de Kırım'ın ilhakıyla ve Donbass Havzası (Donetsk ile Luhansk) özelinde ayrılıkçı bir hareket geliştirilmesini tetikleyerek karşılık verilmesi, Rusya'nın ne denli etkin bir stratejiye yaslandığını kanıtlamaktadır (Iasiello, 2017). Dağlık Karabağ Meselesi'nin özünde yatan faktörlerden birinin de sorunun tarafı olan her iki ülkenin birbirleriyle geliştirebileceği etkin iletişim ve işbirliği imkanlarını ortadan kaldırarak, bu iki ülkenin Türkiye'ye ve onun üzerinden de Batı'ya entegre olabilecek bir bölgesel temas alanının yaratılmasını engellemek olduğu da bilinmektedir. Zira böyle bir girişim, Rusya'nın Güney Kafkasya özeli ve Avrasya genelindeki “hegemonya” kurgusuna ciddi bir darbe vuracaktır (Kirkham, 2016).

Dış politika anlayışları bakımından böyle bir arka plana sahip olan bu iki ülkenin son dönemde birbirlerine yakınlaşıyor olmaları çarpıcı bir değişime işaret etmektedir. Zira her iki ülkenin tarihleri, birbirleriyle yaptıkları mücadele ve aynı topraklara yönelik etkinlik ve kontrol mücadelesi çerçevesinde yazılmıştır. Kimliklenme süreçlerinde dahi bu durumun etkisi görülebilir. Örneğin, Türkiye'de, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, 1915'te yaşanan Sarıkamış Operasyonu ve Soğuk Savaş döneminde de “komünizm” üzerine entegre edilmiş olan Rusya karşıtlığı, bu ülke toplumunun sosyo-kültürel ve siyasal kodlarından kolaylıkla silinebilecek bir husus değildir. Benzer bir durum ise, Rusya'da, özellikle Altın Ordu Devleti ve Tatar Türkleri'ne ilişkin algı ile özellikle Bizans'ın mirasçısı olma iddiasındaki Rusya'nın, İstanbul'a yönelik iddiaları ve beklentileriyle karşılık bulmaktadır. Üstelik Rusya ve Türkiye'nin ikili ilişkileri, 1945'ten 1991'e kadar ideolojik kampaşma, 1991'den bu yana da bölgesel rekabet ve Türkiye'nin NATO üyeliğine içkin dış politika tercihleri ile şekillenmiştir. Bu nedenle, bugün yaşanmakta olan değişim, önemli oranda konjonktürel gelişmelerin gerektirdiği bir süreç olarak okunabilecekse de “güven” anlamında tarihsel bir tedirginliği olan bu iki ülkenin işbirliği ve örtüşen çıkarlarını yansıtması anlamında çok önemlidir.

Her iki aktörün bölgesel çıkarları “rekabet” üzerinden değerlendirilebileceği gibi, “işbirliği” üzerinden de okunabilir (Özertem, 2017). Nitekim asırlardır “rekabet” üzerine oturtulmuş olan ikili ilişkilerin bu iki ülkeyi birbirlerinden uzak tutmayı kendi çıkarlarına uygun gören, Rusya ve Türkiye'nin bir arada hareket etmelerinin yaratabileceği bölgesel potansiyelin kendi dış politika beklentilerini baskılayabileceğini ve özellikle de Avrasya genelindeki etkinliklerini önemli oranda silebileceğini bilen dışsal aktörler, yıllardır bu iki ülke arasındaki çatışmanın devamlılığına yatırım yapmaktadır. Rus ve Türk toplumları Avrasya genelini kontrol etme potansiyeli olan

en önemli sosyal gruplardır ve bugün konjonktürel nedenlerle de olsa işbirliğini ön plana alan devletlerinin bu tercihlerine destek vermeleri, bu işbirliği ve hatta uzun vadede oluşabilecek bir ortaklığın devamında etkili olabilecek en önemli husustur. Tarihsel hafıza ve medeniyet tahayyülü itibarıyla çatışmayı çağrıştıran ciddi bir potansiyel olsa da esasen iki medeniyetin kültürel kodlarına egemen olan ataerkil yapı, dayanışmacı ve Batı'ya nazaran bireyi ikinci plana koyan toplumcu anlayış ile Batı tarafından “yabancı” olarak addedilen “dini” tercihler (Ortodoks Hıristiyanlık ve İslam, Doğu'ya ait kabul edilmektedir) (Mesbahi, 2013), Rusya ve Türkiye arasındaki siyasal işbirliği imkanının, sosyo-kültürel bir temeli de olabileceğini göstermektedir. İkili ilişkilerin, “alan hakimiyeti” ve coğrafi/bölgesel rekabet ekseninde değil de kültürel bazda ele alınması ve “yabancı” aktörlere karşı mücadele mottosu ön planda tutulabilirse, uzun vadede belli bir ortaklığa varılabilmesi mümkün olabilecektir (Pierini, 2016). Gerek Türkiye'nin Avrasya özelindeki bölgesel dengeleyicilik iddiası, gerekse de Rusya'nın “küresel” mücadelede etkin bir aktör olabilmek için Avrasya genelinde “hegemon” aktör olabilme beklentisi, bu iki ülkenin karşılıklı çıkarları bağlamında yeniden ele alınıp dengelenebilirse, önemli bir gelişim sağlanabilecek ve ortaklık temelinde projeler ve hatta kurumsal ortaklık üzerinden sağlanabilecek bir işbirliği konsolide edilebilecektir. Üstelik bu iki aktörün uzlaşması halinde yaratılabilecek ekonomik ve ticari potansiyelin bölge ülkelerine yönelik yatırımlara dönüşmesi ve hatta karşılıklı uzlaşma çerçevesinde bölgede varlığını sürdüren (donmuş çatışma bölgeleri dahil) belli siyasal meselelerin çözüm yoluna girmesi, işbirliğinin uzun vadeli ve görünür olmasını beraberinde getirecektir. Ne var ki, şimdilik kaydıyla iki ülkenin yolun başında olduğu söylenebilir. Hatta konjonktürel beklenti ve gereklilikler ön plandadır.

Bu konjonktürel beklenti ve gerekliliklerin altını çizen dramatik gelişme ise Suriye'de yaşanan kriz çerçevesinde ortaya çıkmıştır (Wintour, 2016). Krizin başından bu yana Suriye yönetimine destek veren ve 2015 yılı itibarıyla askeri anlamda “resmen” müdahil olarak, bu ülkedeki gelişmeleri yönlendiren en önemli aktör haline gelen Rusya, sürecin başından itibaren muhalefetin yanında olan, ancak, gerek muhalefetin dağılık ve sahada başarılı olamayan tutumu, gerekse de kendisiyle birlikte hareket ettiğini düşündüğü ABD ve diğer Batılı aktörlerin sürece dair “ikircikli” tavrı sonrası, ulusal güvenliğine tehdit haline gelen bu meseleyi kendi lehine çevirmek isteyen Türkiye'nin belli çekince ve çıkarlarını da göz önünde bulundurarak hareket etmeyi tercih etmiştir. Bu noktada, gerek Türkiye'nin “meşru” muhalefet nezdindeki nüfuzundan yararlanmak, gerek Suriye'de siyasal çözüm yolundaki engellerden birini ortadan kaldırmak, gerekse de Türkiye ile ABD'nin arasındaki gerginlikten yararlanarak, bu ülkeyi kendisi ile birlikte hareket etmeye yönlendirebilmek Rusya'nın hedefi olmuştur. Türkiye ise, hem ÖSO çerçevesinde ifadesini bulan kendisine yakın muhalif grupları koruyup, muhtemel bir siyasal çözüm ekseninde bu grupların temsil edilmesini sağlamak hem de PYD/YPG-SDG üzerinden sınırlarına yönelen ve

PKK çizgisini kuvvetlendiren ve ABD'nin de sahada destek olduğu “ulusal güvenlik” riskini azaltmak istemiştir (Alaaldin, 2018). Bu çerçevede, her iki ülke de, aralarında daha önce yaşanan “uçak düşürme olayı” ve “büyükelçi *Karlov* suikastı” gibi kriz yaratabilme potansiyeline haiz hususları, olabildiğince düşük düzeyde bir sorun bağlamında değerlendirerek, uzun vadeli bir işbirliğinin temellerini atmaya çalışmaktadır (Ulutaş, 2016). İki ülkenin, “Türk Akımı” ve Akkuyu Nükleer Enerji Santrali inşası gibi büyük çaplı projelerin yanı sıra, Moskova lehine işleyen çok ciddi bir ticaret hacmine sahip olduğu ele alındığında, Türkiye'yi doğalgaz konusunda kendisine önemli oranda bağımlı kılmış Rusya'nın krizi çok ileri bir düzeye taşımaması anlaşılabilir (RUSEN, 2018). Tabii bu noktada Türkiye'ye yakınlaşıp, Ankara'nın ulusal güvenlik kaygılarını ve bölgesel beklentilerini belli bir anlayış çerçevesinde karşılamak, Türkiye'de, NATO üyeliğinin geleceği ve ABD ile ilişkiler çerçevesinde ciddi bir sorgulamayı beraberinde getirdiği için Rusya'nın Türkiye ile yaşanabilecek krizleri tırmandırmayıp işbirliğini ön plana aldığını da belirtebiliriz (Hürriyet Daily News, 2018). Zira Suriye'de başlayacak bir işbirliği, zamanla farklı coğrafyalara yansıma olanağı bulabilir. Bu manada, Türkiye ile Rusya arasında gelişebilecek işbirliğinin, Ankara'nın bölgede belli oranda sosyo-kültürel ve siyasal bir etkisi olduğu hususu ile birlikte düşünüldüğünde, Rusya'nın Avrasya'daki çıkarlarına ve bölgesel hegemonya beklentisine olumlu yönde katkıları olabileceği, Kremlin tarafından değerlendirilmektedir.

İki ülke arasındaki işbirliği, Türk-Amerikan İlişkileri'nin ikinci plana itilmesine katkı sağlayıp, Ankara'daki NATO sorgusunu ileri düzeylere taşıyabileceği gibi, bölgesel anlamda farklı gelişmelere de kapıyı aralayabilir. Bu daha çok sorunlar bazında gelişebilecektir. Rusya'nın, 2014 Mart'ında Kırım'ı ilhak etmesi, Kırım Tatar Milli Meclisi'nin bu ilhaka karşı çıkıyor olması nedeniyle, Kiev-Moskova ilişkilerine ek olarak, Moskova-Ankara ilişkilerindeki gerginliğin de ciddi anlamda tırmanabileceğine ilişkin beklentiler doğurmuştur (Fox News, 2017). Nitekim Ukrayna'da anayasal bir kurum olan ve Kırım Tatarları'nın en önemli siyasal temsil organı olarak görülebilecek Kırım Tatar Milli Meclisi'nin Rusya tarafından tanınmaması ve aynı zamanda Ukrayna Parlamentosu'nda milletvekili olan bu meclisin başkanı Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun ilhak sonrası Kırım'a sokulmaması gerginliğin artmasına neden olabilecek en önemli faktörlerden biridir. Ayrıca Türkiye'nin bu ilhakı tanımadığını birçok kez belirtmesi ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünden yana olduğunu, Kiev'deki hükümet ile resmi temaslarda ve söylem bazında birçok kez tekrarlaması da Moskova ile önemli bir ayrıma işaret etmektedir. Ne var ki, bu gerginliğin, ciddi bir anlaşmazlığa yol açmadığını söyleyebiliriz. Türkiye, bu konudaki tutumunda net bir şekilde Ukrayna tarafında durmakta ve Kırım Tatarları'nın siyasal ve hukuki statüsüne ilişkin beklentilerini dile getirmektedir. Fakat iki ülke ilişkilerine son dönemde hakim olan “büyük resme odaklanma” ve “sorunları tırmandırmama” anlayışı çerçevesinde, Türkiye ile Rusya'nın, bu hususu birbirlerine yönelik bir ön şart haline getirmediğini görüyoruz (Sput-

niknews, 2017). Bu durum, Ukrayna Krizi nasıl çözümlerse çözülsün, genel anlamda gelişme gösteren işbirliği ortamının, Türkiye eliyle Kırım Tatarları'nın siyasal ve kurumsal düzlemdeki hakları ve statülerine ilişkin, orta vadede, iki ülke arasında belli bir iletişimin kurulabileceğini ve belli adımlar atılabileceğini göstermektedir. Benzer bir durum, Türkiye'nin Gürcistan'daki ayrılıkçı bölgelere bakışında da görülebilmektedir. Nitekim Rusya'nın "bağımsız" olarak gördüğü Güney Osetya ve Abhazya, Türkiye açısından Gürcistan toprağıdır. Ayrıca Tiflis, Bakü ile Ankara arasındaki bölgesel ortaklığın en önemli bileşeni konumundadır ve Gürcistan, gerek enerji ve ulaştırma projeleri, gerekse de ekonomik ve siyasal işbirliği anlamında Türkiye'nin en önemli müttefiklerinden biridir (Shepard, 2017). Bu minvalde, Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerini geliştirmesi, Gürcistan ile Rusya arasındaki sorunların çözümlenebilmesi çerçevesinde önemli bir dayanak noktası ve güven unsuru oluşturabilir.

Türkiye'nin Batılı aktörlerce desteklenen Azerbaycan çıkışlı enerji projelerinin yanı sıra, Rusya'nın bu anlayışa alternatif olarak geliştirdiği ve "Türk Akımı" olarak anılan Karadeniz geçişli doğalgaz boru hattı projesine destek veriyor olması da Moskova'nın önemli gördüğü bir husus olarak değerlendirilmelidir. Zira Rusya'nın enerji stratejisi, AB üyesi ülkelerin (özellikle de eski Doğu Bloğu'nda yer alan ülkeler) ve Türkiye'nin kendisine olan enerji bağımlılığının devamlılığının sağlanmasına odaklanmıştır. Bu stratejiye hizmet edecek olan Türk Akımı'nın, Ankara tarafından destekleniyor olması, son dönem Türkiye-Rusya İlişkileri'ne olumlu yönde etki eden en önemli faktörlerdendir. Ankara'nın nükleer enerji santrali inşası gibi, kendisi adına oldukça stratejik bir önemde olan bir hususu dahi Moskova'ya ihale etmiş olması, güven unsuru bağlamında kritik eşğin aşıldığını kanıtlamaktadır.

Türkiye-Rusya İlişkileri'ndeki gelişimin, Türkiye-Sırbistan İlişkileri'ndeki işbirliği iklimine paralel olarak yaşanıyor olması, Rusya ile Sırbistan arasındaki, tarihsel, sosyo-kültürel ve siyasal yakınlık ile ilişkilendirildiğinde, Moskova ile Ankara arasındaki güven bunalımının belli oranda aşılmasının, benzer bir iklimin egemen olduğu Belgrad-Ankara İlişkileri'ne de olumlu yansımada bulunduğunu göstermektedir (B92, 2017). Türkiye'nin, Balkanlar'da güçlü bir bölgesel görünüm/etkinlik kurgulamak istediği dikkate alınır, Ankara'ya en uzak ülkelere birisiyle ilişkilerin gelişiyor olmasının, gerek Türkiye'nin etkinliğine, gerekse de Bosna-Hersek ve Kosova merkezli siyasal problemlerin aşılması anlamında kayda değer bir ilerleme sağlanabilmesine yardımcı olabilir.

Rusya-Türkiye İlişkileri'ndeki Değişimin Rusya-Ermenistan İlişkilerine Muhtemel Etkileri

Rusya'nın Türkiye ile olan ilişkilerinde yaşanan değişimin, belli oranda da olsa, bu ülkenin Ermenistan ile olan ilişkilerine yansımalarla bulunduğu görülmektedir. Bu durum da son derece doğal olarak görülebilir. Zira Moskova'nın Erivan ile olan askeri, siyasal ve ekonomik ortaklığının gerisinde

yatan en önemli faktör, NATO üyesi ve gerek Batı'nın sistemsel çıkarlarını, gerekse de kendi bölgesel beklentilerini bölgeye yansıtabilecek Türkiye'nin "doğal ortağı" Azerbaycan ile birlikte Güney Kafkasya özelinde yaratacağı ittifakın, Rusya'nın bölgesel çıkarlarını sınırlandırması ihtimalidir. Moskova'nın, Avrasya genelinde Batı'nın sistemsel/bölgesel etkinliğini kontrol altında tutma stratejisi ele alındığında, Güney Kafkasya özelinde yaşanabilecek böyle bir gelişmeden endişe edilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Rusya, bu ihtimali ortadan kaldırmak için, öncelikli olarak, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ortadan kaldırılmasına ve ardından da Dağlık Karabağ ve çevresinin "dondurulmuş" bir çatışma bölgesi haline getirilerek hem Azerbaycan hem de Ermenistan'ın "güvenlik" kaygıları ve siyasal beklentileri nedeniyle ciddi oranda kendisine bağımlı kılınmasına neden olacak hamlelerde bulunmuştur (Pena Ramos, 2017). Moskova, bu süreçte hem AGİT Minsk Grubu üzerinden hem de Ermenistan ve Azerbaycan'ın kendi kontrolünde olduğu söylenebilecek bir "dengede" kalmasını sağlayarak sorunun devamlılığını sağlamış ve böylece kendi aleyhine olabilecek bir bölgesel değişimin önüne geçtiği gibi "Dağlık Karabağ ile çevresindeki işgal" sayesinde Türkiye ile Azerbaycan'ın Nahcivan dışında doğrudan iletişim kurmasını engellemiştir.

Kremlin'i yönlendiren, Putin'in önderliğindeki pragmatist olduğu söylenebilecek "neo-Avrasyacı" grubun, Ermenistan'ı kontrol eden Karabağ Klanı ve diaspora ortaklığındaki çatışmacı siyasal anlayış ile olan ortaklığının, hem Ermenistan'daki grubun iktidarının sürekliliği hem de Rusya'nın bölgesel etkisinin devamlılığı ekseninde belli bir başarı elde ettiği ortadadır (Whitmore, 2008). Rusya'nın Ermenistan'daki askeri üslerini güçlendirmesi, bu ülkeye gelişmiş silah sistemleri sağlaması, iki ülke arasında "ortak bir hava savunma sistemi" oluşturulması ve ardından da 2017 yazında "ortak bir komuta" kurgulanması çerçevesinde atılan adımlar, her iki ülkenin de, özellikle "askeri" anlamda yürütülen ortaklığı çok değerli gördüğünü ortaya koymaktadır. Zira bu ortak komuta ekseninde oluşacak olan "ordu gücünün" temelinde Ermenistan'ı çevreleyen Türkiye ile Azerbaycan'ı hedeflediği çok açıktır. Zira İran'ın Ermenistan ve Rusya ile ilişkileri oldukça iyi bir seviyededir. Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın aksine, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü içerisinde yer alıyor olması ve aynı zamanda bu örgütün askeri ceniahtaki karşılığı olarak addedilebilecek Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne de üye olması, Erivan-Moskova ilişkileri'nin vazgeçilmez bir bağlama sahip olduğunu açıkça kanıtlamaktadır. Nitekim Azerbaycan her iki kurumsal yapının da bir parçası değildir.

Ne var ki, son dönemde, özellikle de Türkiye-Rusya ilişkileri'nin "işbirliği" eksenindeki gelişimine paralel olarak, Rusya-Ermenistan ilişkileri'nde sembolik bazı gerilimlerin ve girişimlerin yaşandığını görmekteyiz. Ermenistan, Rusya'nın, Azerbaycan'a toplam değeri 4 milyar doları bulan silah ve mühimmat sattığını ve bu durumun Erivan ile Moskova arasındaki ittifakın doğasına aykırı olduğunu belirterek, Kremlin'in bu hamlesine ilişkin büyük çaplı itirazlarda bulunmaktadır (Boyajian, 2015). Rusya ise, bu itirazlara

yönelik olarak, benzer silah sistemlerinin Ermenistan'a da gönderildiğini, Moskova'nın Güney Kafkasya'daki dengeyi gözetmek zorunda olduğunu ve kendisi satmasa dahi, Bakü'nün, bu silahları başka ülkelerden alabileceğini belirterek cevap vermektedir. Moskova, aynı zamanda, Bakü'nün "stratejik bir müttefik" olduğunu da açıklamalarına eklemektedir (The Armenian Weekly, 2016). Bu cümle, Kremlin tarafından özellikle son dönemde sıklıkla dillendirilen bir içerik haline gelmiştir. Ermenistan ise, bu değişimin ayırındadır ve bu durum Erivan'ı rahatsız etmekte ve sembolik bazı girişimlerle Rusya'ya cevap vermeye itmektedir. Bu sembolik girişimlerden en önemlisi, Erivan'ın Kasım 2017'de AB ile imzaladığı "Kapsamlı ve Genişletilmiş İşbirliği Antlaşması" olmuştur (AGOS, 2017). Ermenistan'da demokratik kurumların güçlendirilmesi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne ilişkin reformların AB gözetiminde gerçekleştirilmesi ve Ermenistan vatandaşlarına kısa bir süre içerisinde AB ülkelerine yönelik vize muafiyeti sağlanmasını amaçlayan antlaşma, AB'nin, kendisi ile "ortaklık antlaşması" imzalamak yerine Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne üye olarak, bu örgütün öngördüğü "gümrük birliğine" giren bir ülkeyle yaptığı siyasal içerikli bir antlaşma olarak önemli görülmelidir. Nitekim NATO ile "proje bazlı" ve barış için ortaklık çerçevesinde düzenlenen tatbikatlara da katılan Ermenistan'ın, yakın bir zamanda imzaladığı bu antlaşma (Mediamax, 2017), Azerbaycan-Rusya ve Rusya-Türkiye ilişkileri'nde ilerleme kaydedilen bir dönemde imzalanması açısından da kayda değer görülmelidir. Rusya, AB ile yapılan antlaşmaya ilişkin, kendisinin Erivan ile olan ilişkilerini zedelediği gerekçesiyle bir itiraz getirmemesine karşın, Kremlin'in bu gelişmeyi not edeceği ve kendisinin Türkiye-Azerbaycan ikilisine yakınlaşması üzerinden okuyacağı da açıktır.

Nisan 2016'da Dağlık Karabağ merkezli olarak yaşanan silahlı çatışmalar sırasında, Rusya'nın, Azerbaycan'a bir süreliğine müdahale etmemesi ve bu çatışmalarda çok sayıda Ermeni askerinin ölmesi de Ermenistan kamuoyunda büyük çaplı bir infiale yol açmıştır. Her ne kadar, çatışma, Rusya'nın, Azerbaycan'a diplomatik ve siyasal yöntemlerle baskı yapması sonrasında durdurulmuş olsa da, Moskova'nın, Ermeni kuvvetlerinin ciddi anlamda yıpranmasına izin vermesi ve hatta sembolik de olsa belli bir toprak parçasının Azerbaycan tarafından işgalden kurtarılması da Ermenistan'da yankı yaratmıştır. Rusya ile askeri ve siyasal bir ortaklığı olduğunu gören ve bu ülkenin Güney Kafkasya stratejisinin en önemli destekçisi pozisyonundaki Ermenistan, Moskova'nın, tıpkı Dağlık Karabağ ve çevresine yönelik işgal hareketinde olduğu gibi kendisini koruyacağını düşünmektedir. Hatta bunun tarihsel ve sosyo-kültürel ortaklığın bir gereği olduğu düşüncesi Erivan'da yankı bulan bir bakış açısidir. Ne var ki, Nisan 2016 çatışmalarında, Rusya'nın, Azerbaycan'a bir süre müdahale etmemesi, hem hükümet çevrelerinde hem de muhalefette, Rusya'nın güvenilirliğine ilişkin büyük bir sorgulamanın başlamasına yol açmıştır (Reuters, 2016). AB ile imzalanan antlaşmanın gerisinde, Azerbaycan'a sağlanan silah sistemlerinin yanı sıra, bu çatışma esnasında Rusya'nın izlediği tutumun da önemli bir etkisi ol-

muştur. Dağlık Karabağ'ın işgali sürecinde önemli görevler üstlenmiş ve aşırı milliyetçi bir siyasal örgütlenme olan *Nor Hayastan (Yeni Ermenistan)*'ın lideri *Jirayr Sefilyan*'ın, Ermenistan hükümetinin Nisan 2016 çatışmalarındaki başarısızlığını ve Rusya'nın da bu çatışmalar sırasında izlediği tutumu eleştirmesi sonrası, Haziran 2016'da, "yasadışı silah ve mühimmat saklanması organize etmek" gibi bir iddiayla suçlanarak tutuklanması da Ermenistan'da önemli bir gelişmeyi tetiklemiştir. Bu tutuklamanın "kurmaca" olduğunu ve Ermenistan'ın, Rusya'nın çıkarlarından önce kendi çıkarlarını düşünmesi gerektiğini ifade eden *Sasna Dzerer (Sasun Delileri)* adlı milliyetçi bir grup, Temmuz 2016'da, Erivan'daki Erebuni Polis Karakolu'nu basarak, uzun süren bir rehine eylemi gerçekleştirmiştir. (Ozinian, 2016) Bu eylem, Ermenistan hükümetinin, Rusya'ya bağımlılık eksenindeki politikalarının, liberal kesimin ardından, milliyetçi çevreler tarafından da ciddi şekilde eleştirilmeye başlandığını kanıtlamaktadır. Milliyetçi grupların yaptığı bu eleştirilerin ve eylemin, Rusya-Türkiye İlişkileri'nin işbirliği yönüne evrilmesinin ardından gelmesi önemlidir.

Aslında Ermenistan'da Rusya ile ilişkilerin bağımlılığa dönüşmesinden memnun olmayan, ülkenin mevcut otoriter siyasal yapısından ve ekonomik koşullarından hareketle AB ve ABD ile yakın ilişkiler kurulmasını isteyen "liberal" bir muhalefet bulunmaktadır. Bu kesim, uzun süredir, özellikle de *Serj Sarkisyan*'ın ilk kez cumhurbaşkanı seçildiği 2008 yılından bu yana çeşitli şekillerde huzursuzluğunu göstermeye çalışmaktadır. Hatta 2008 seçimlerinin "hileli" olduğu gerekçesiyle *Levon Ter Petrosyan*'ın tutumu çerçevesinde meydanlara dökülen ve güvenlik güçlerince kanlı bir şekilde bastırılan gösterilerin arkasında da bu liberal muhalefetin destekçileri bulunmaktaydı (Ishkanian, 2008). Milliyetçilerin aksine, bu kesim, Rusya'dan uzaklaşılmasını, ülkenin Karabağ Klanı'nın gücünden sıyrılmasını ve komşularla iyi ilişkiler kurulmasının yolunun araştırılmasını istemektedir. Hatta bu kesimin Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü üyeliğine de soğuk yaklaştığını söylemek gerekir. İşte, bu liberal muhalefet, 2015 yazında, elektrik fiyatlarına büyük bir zam yapılmasının ardından artan toplumsal huzursuzluğun meydanlara yansması esnasında önemli bir rol oynamış ve bu gösterileri desteklemiştir. Bu gösteriler, her ne kadar çok uzun sürmese de, mevcut hükümet ve özellikle Rusya tarafından, Ermenistan'da, tıpkı Gürcistan ve Ukrayna'da olduğu gibi, Batı taraftarı bir "renkli devrim" yaratma girişimi olarak da okunmuştur (Heritage ve Mkrtyan, 2015). Ermenistan Hükümeti, bu nedenle, protestolara çok dikkatli yaklaşırken, olayların büyümemesi için de ciddi bir çaba göstermiştir. Bu gösterilerin, Erivan'ın AB ile ortaklık antlaşması imzalamak yerine Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne katılma tercihinde bulunmasının ardından gelmesi ilginçtir. Ayrıca bu gelişmenin, Rusya'nın, Ukrayna'daki Batı taraftarı yönetimi, önce Kırım'ı ilhak ederek, ardından da Doğu Ukrayna (*Donbass Havzası*)'daki ayrılıkçılara destek verdiği bir dönemde yaşanması da kayda değerdir. Böylece Rusya'ya yakın çevresinde yer alan ve Güney Kafkasya stratejisi çerçevesinde büyük önem atfettiği bir ülkede dahi siyasal değişimin tetiklenebileceği mesajı

verilmiştir. Rusya, bu gelişmenin ve Temmuz 2016'daki karakol baskınının ardından Ermenistan'daki durumu daha net bir şekilde görmüş ve Türkiye ile gelişen ilişkilerine de paralel olarak, Azerbaycan ve özellikle Dağlık Karabağ meselesine ilişkin tavrında sembolik de olsa bazı değişimlere gitmiştir.

Rusya'nın Nisan 2016 çatışmalarına da yansıyan ve Azerbaycan'ın "sembolik" bazı kazanımlar sağlamasına ve Ermeni Ordusu'nu yıpratmasına yol açan tavrı Ermenistan'da büyük bir infiale neden olmuştur. Gerek hükümet çevrelerinden, gerekse de milliyetçi muhalefetten, Moskova'nın, tarihsel, sosyo-kültürel ve siyasal gerekçelerle Ermenistan'ı koruma "sorumluluğu" olmasına karşın bu yönde hareket etmediği eleştirileri gelmiştir. Ne var ki, Moskova'nın son dönemde, Avrasya stratejisinde çok önemli bir yer tutabilecek Türkiye ve Azerbaycan ile yakınlaştığı ve zaten bağımlılık ilişkisi ile kendisine yakın tuttuğu Ermenistan'ın taleplerine daha ihtiyatla yaklaştığı görülmektedir. Moskova, gelinen süreçte, Erivan'ın tüm zaaflarının ve eylemlerinin sorumluluğunu taşımak istemediğini ve Ermenistan'ın belli bir zaman zarfında Azerbaycan ile olan sorunlarını "kendisi aracılığıyla" gidererek, Türkiye ve Azerbaycan ile olan yakınlaşmaya zarar veremeyecek bir hale gelmesini istediği anlaşılmaktadır. Bu minvalde, Rusya'nın, Dağlık Karabağ ve çevresinde süren işgali bitirmek için, Azerbaycan ile Ermenistan'ı "etno-federal" temelde ulaşılabilecek bir barış antlaşmasına itmek ve böylece meseleyi yapılacak anayasal değişiklikler ve verilecek güvenlik garantileri çerçevesinde, kendisinin "garantörlüğünde" çözmek istediğine ilişkin bazı analizler de yapılmaktadır (Korybko, 2017). Böylece Dağlık Karabağ çevresindeki Azerbaycan topraklarında süren işgal sona erecek, bu bölge (*Laçın Koridoru* ve *Kelbecer* de dahil olmak üzere) ise "etno-federal" bir temelde ve yasal güvenlik garantileri ve geniş çaplı bir yönetsel özerklik temelinde Azerbaycan'a bağlı tutulacaktır. Bu çözüm önerisi, esasen Rusya'nın işine gelmektedir. Nitekim Rusya, antlaşmanın garantörü olacak ve böylece gerektiği takdirde "müdahale etme" hakkını saklı tutabileceği gibi, bu iki ülkeyi bölge üzerinden birbirleriyle iyi ilişkiler kurmaya iterek ve işbirliğini sağlayan ülke olarak bölgesel etkinliğini arttırabilecektir. Etno-federalizmin, son dönemde, özellikle Kosova özelinde AB tarafından da gündeme getirilen bir seçenek olduğu değerlendirildiğinde, Rusya'nın, Dağlık Karabağ için benimseyebileceği bu öneri de ilginç olmayacaktır.

Rusya'nın Azerbaycan ile son dönemde yakınlaşmasının bir diğer nedeni de, Hindistan'ın artan ticari etkinliğini gösteren ve Rusya ile Hindistan arasında irtibatı sağlayarak, Rusya üzerinden Kuzey Avrupa'ya ulaşacak bir ticaret rotasının oluşturulması sürecinin başlamış olmasıdır. Hindistan-İran-Azerbaycan-Rusya ekseninde inşa edilecek olan bu rota, denizyolu, demiryolu ve karayolu ekseninde kurgulanacak, İran'ın, Hint yatırımıyla yeniden yapılandırılan *Çabahar* Limanı'ndan başlayacak ve Azerbaycan üzerinden Rusya topraklarına girecektir. Güney-Kuzey Koridoru olarak adlandırılan bu proje kapsamında, Hindistan'dan Rusya'ya 40 günde ulaşabilen ticari ulaşım 25 güne düşecek ve ilk yıllarında 5 milyon ton, zamanla

da 10 milyon tonluk bir kargo ulaşımı bu hat üzerinden sağlanabilecektir (Sputniknews, 2016). Hem İran hem Hindistan'ın büyük önem atfettiği bu projeye Rusya da kendi önemini arttıracakı gerekçesiyle sıcak yaklaşmaktadır. Bu manada da İran ile Rusya arasındaki kara ve demiryolu iletişiminin Azerbaycan üzerinden sağlanabilecek olması, Moskova ve Tahran'ın, son dönemde Bakü'ye yakın durmak istemesini anlamlandıran bir başka gelişme olarak okunmalıdır.

SONUÇ

Türkiye-Rusya ilişkileri, milenyum sonrası dönemde “işbirliği” ekseninde bir değişim rotasına girmiştir. Ekonomik, enerji odaklı ve ticari yönü ağır basıyor olsa da, bu işbirliğinin, son dönemde siyasal ve askeri bir bağlam kazanmaya başladığını da görmekteyiz. Türkiye'nin kendisi için çok önemli olan nükleer santral inşası işini Rus şirketlerine vermesi, ABD'nin itirazları ve NATO'nun çekincelerine karşın bu ülkeden S-400 Hava Savunma Sistemi alıyor olması ve Suriye'deki kriz ekseninde Astana ve Soçi inisiyatifleri eliyle iki ülkenin ortak bir çalışma gerçekleştirmeye çalışıyor olması kayda değer gelişmelerdir. Rusya'nın, uluslararası sistemi çok kutupluluk yönünde değiştirmeye çalışması ve bunun için de eski Sovyet coğrafyasını da içeren Avrasya genelinde bir hegemonya kurgulamaya çalışması ciddi bir hedef olarak görülmektedir. Moskova, bu hedefine ulaşabilmesi için, Çin ile ortak çıkarlar çerçevesinde yakınlaşırken, zaten iyi ilişkiler içerisinde olduğu İran'ın yanına, Türkiye'yi de belli oranda entegre etmek istemektedir. Türkiye ise, Soğuk Savaş sonrası en temel dış politika hedefi haline gelen “bölgesel dengeleyici” rolünü içselleştirirken, komşu ülkeler ve coğrafyalar ile ortak çıkar alanlarının kapsamını genişletmek ve çatışmanın altını çizen rekabetin yerine, işbirliğini koymayı hedeflemektedir. Bu çerçevede de, aynı coğrafyalar ekseninde etkinlik arayışı içerisinde olduğu Rusya ile yakınlaşmayı amaçlamaktadır. İki ülke arasında, tarihsel süreç içerisinde rekabet ve anlaşmazlık çerçevesinde şekillenmiş olan ilişkileri karşılıklı güven ve işbirliği üzerinden dönüştürmek ise oldukça uzun süreli bir zaman zarfında gerçekleşebilecektir. Ne var ki, Türkiye'nin, Batılı müttefikleri ve özellikle ABD ile yaşadığı sorunların, özellikle Suriye Krizi ve AB ile durma noktasına gelmiş müzakere süreci bağlamında ele alınırsa, Rusya'nın da aynı aktörlerle büyük çaplı bir anlaşmazlık içerisinde olduğu da düşünülürse, iki ülkenin yakınlaşması hiç de sürpriz sayılmayacaktır. Zaman zaman iki ülke ilişkilerinde büyük çaplı sınamaların ve anlaşmazlıkların yaşandığı da ortadadır. Ancak bu anlaşmazlıklar, çok uzun süreli devam ettirilmemekte ve “orta yol” bulunarak, işbirliği konsolide edilmeye çalışılmaktadır. Rus savaş uçağının, Suriye sınırında, Türkiye hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürülmesi ve Büyükelçi Karlov Suiastı bu tarz olaylara birer örnektir.

Türkiye-Rusya İlişkileri'ndeki değişim, doğal olarak, bölgesel gelişmelere ve aktörlere de belli oranda yansımaktadır. Bu noktada en çok üzerinde durulması gereken bölge Güney Kafkasya geneli ve Azerbaycan-Ermenistan gerginliğidir. Rusya'nın, Soğuk Savaş sonrasında, Güney Kafkasya özelinde-

ki tartışmasız üstünlüğünü yitirmesinin ardından, özellikle Türkiye aracılığıyla, Batı'nın etkinliğinin bölgeye yansımından endişe ettiği bilinmektedir. Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan işbirliği ekseninde gerçekleştirilen projelere karşı, Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile olan sorunları üzerinden, bu ülkeyle çok yakın bir müttefiklik ilişkisi kuran Moskova, İran ile de bölge özelinde belli bir yakınlık kurup, Türkiye'nin ve dolayısıyla Batı'nın bölgesel eylemlerini sınırlandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, tarihsel ve sosyo-kültürel yakınlığın yanı sıra, askeri ve siyasal gereklilikler özelinde de Ermenistan'ı kendisine her anlamda bağımlı kılan Rusya, Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülmesi yönünde de herhangi bir hamlede bulunmayarak hem Ermenistan hem de Azerbaycan'ı kontrol etmeye yönelmiştir. Ancak son dönemde Türkiye ile olan yakınlaşma süreci, Avrasya eksenindeki bölgesel hegemonya beklentisine katkı sağlaması beklenen bu ülkeyle olan işbirliğinin Azerbaycan'a olan doğal uzantısı ve Bakü'nün Batı ile olan ilişkilerinde de görülen siyasal gerginlik, Moskova'yı daha dengeli bir strateji izlemeye itmektedir. Dağlık Karabağ meselesine etno-federalizm ekseninde ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde geniş bir özerklik ekseninde çözüm bulma yönünde tartışmaların yapıyor olduğuna dair analizler, Ermenistan'ın özellikle Nisan 2016'daki silahlı çatışmalar özelinde Azerbaycan tarafından ciddi anlamda yıpratılması ve Rusya'nın buna belli oranda izin vermesi, dengeli olmaya yönelik bu değişimin görünümüleri olarak okunabilir. Yine Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi olmasına karşın, Rusya'ya olan tepkisi nedeniyle AB ile kapsamlı ve genişletilmiş işbirliği antlaşması yapması, Ermenistan'da her daim Rusya yanlısı olan milliyetçi blok içerisinde belli bir çatlağın oluşması ve bu çatlağın Temmuz 2016'daki karakol baskını ile hem hükümete hem de Rusya'ya yönelik bir tepkiye dönüşmesi önemli değişim unsurlarıdır. Ermenistan'daki liberal çevreler, "Electric Yerevan" eylemleriyle 2015 yazında zaten değişim isteğinde olduklarını ortaya koymuşlardır. Ne var ki, Rusya'nın Türkiye'ye yaklaşması sürecinde, Azerbaycan'a silah sağlamaya devam etmesi ve bu ülkeyi, kendisi için önemli gördüğü Kuzey-Güney Ticaret Koridoru'nun en önemli bileşenlerinden biri olarak addetmesi, Rusya'nın her daim kendisini savunması ve üstün tutması gerektiğini düşünen Erivan'da hayal kırıklığı ve tepkiye yol açmaktadır. Rusya yanlısı milliyetçi grupların ve liberallerin muhalefeti, her ne kadar birbirlerinden uzak olsalar da, Karabağ Klanı'nın kontrolündeki iktidarın işini zorlaştırmakta ve özellikle Dağlık Karabağ odaklı çözüm tartışmaları ekseninde Erivan'ın ciddi bir endişe duymasına neden olmaktadır.

Bölgesel değişim vurgusunun devam etmesi ve Güney Kafkasya'daki statükonun bozulabilmesi için, Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliği vurgusunun kapsamının genişletilerek sürdürülmesi ve güven artırıcı adımların devamlılığının sağlanması gerekliliği ortadadır. İki ülke arasındaki ilişkilerdeki gelişimin, "konjonktürel" ve "kısa vadeli" olduğuna ilişkin yaklaşımlar da olduğu dikkate alındığında, son dönemde askeri ve siyasal arenaya da yansıyan bu işbirliğinin ne yöne evrileceği, Avrasya'daki bölgesel gelişmeler

ve özellikle de Dağlık Karabağ Meselesi'nin çözümü hususunda ne yönde bir gelişim kaydedileceğini de gösterecektir. Tarihsel rekabet üzerine temellendirilmiş olan Türkiye-Rusya ilişkilerinin kısa vadeli ve konjonktürel gelişmelerden ve tarafların, özellikle de Türkiye'nin, kendi geleneksel müttefikleri ile olan ilişkilerinin bozulduğu bir dönemde analiz ediliyor olması da, uzun vadeli çıkarımlarda bulunmayı güçleştirmektedir.

KAYNAKÇA

- AGOS (2017). "Ermenistan ve AB Arasında İmzalar Atıldı", <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19762/ermenistan-ve-ab-arasinda-imzalar-atildi>, (Erişim tarihi 05.04.2018).
- ALAALDİN, Ranj (2018). "What's Next For Turkey, the US and the YPG After the Afrin Operation?", *Brookings*, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/01/26/whats-next-for-turkey-the-us-and-the-ypg-after-the-afrin-operation/>, (Erişim tarihi 02.03.2018).
- ATAMAN, Muhittin ve Shkurti, Gloria (2017). "Coup D'état Record of the West and the Western Reaction to the July 15 Coup Attempt", *July 15 Coup Attempt in Turkey: Context, Causes and Consequences*, Muhittin Ataman (der.), SETA Yayınları, İstanbul, s. 219-250.
- B92 (2017). "It's not 1389-Serbia and Turkey are now Friends", https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&mm=10&dd=10&nav_id=102514, (Erişim tarihi 02.03.2018).
- BAŞER, Ekrem T. (2015). "Shift of Axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Role", *Turkish Studies*, Cilt 16, No. 3, s. 291-309.
- BOONSTRA, Jos (2015). "The South Caucasus and Its Wider Neighbourhood", *FRIDE*, Cascade Working Paper.
- BOYAJIAN, David (2015). "Sleeping with our Enemy: Russia Sells Weapons to Azerbaijan", *Hetq*, <http://hetq.am/eng/news/58661/sleeping-with-our-enemy-russia-sells-weapons-to-azerbaijan.html>, (Erişim tarihi 04.03.2018).
- CHIVVIS, Christopher S. (2017). "Understanding Russian Hybrid Warfare", *Rand Corporation*, Testimony CT-468.
- CIA (2018), "World Factbook: Armenia", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>, (Erişim tarihi 03.03.2018).
- COFFEY, Luke (2018). "NATO Membership For Georgia: In US and European Interest", *The Heritage Foundation Special Report*, No. 199.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2009). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayıncılık, İstanbul.
- De WAAL, Thomas (2013). "Nagorny Karabakh: Closer to War than Peace", *Chatham House*, Russia and Eurasia Summary.

- DRAGNEVA, Rilka ve Wolczuk, Kataryna (2017). "The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power", *Chatham House Russia and Eurasia Programme*, Report.
- ERŞEN, Emre (2018). "2018'de Türkiye-Rusya İlişkilerinde İşbirliği ve Sorun Alanları", *Anadolu Ajansı*, <https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/2018-de-turkiye-rusya-iliskilerinde-isbirligi-ve-sorun-alanlari/1021383>, (Erişim tarihi 03.03.2018).
- FINANCIAL TRIBUNE (2015). "High Potential For Gas Export to Armenia", <https://financialtribune.com/articles/energy/27341/high-potential-for-gas-export-to-armenia>, (Erişim tarihi 24.02.2018).
- FOX NEWS (2017). "Turkey's Erdogan Supports Ukraine Over Crimea", <http://www.foxnews.com/world/2017/10/09/turkeys-erdogan-supports-ukraine-over-crimea.html>, (Erişim tarihi 22 Şubat 2018).
- GURBANOV, Ilgar (2016). "Armenia Seeks to Boost Its Role in the Iran-Georgia Gas Talks", *The Central Asia-Caucasus Analyst*, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13404-armenia-seeks-to-boost-its-role-in-the-iran-georgia-gas-talks.html>, (Erişim tarihi 22.02.2018).
- GÜRBÜZ, M. Vedat (2003). "Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları: 1988-1994", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 10.
- HERİTAGE, Timothy ve Mkrtchyan, Hasmik (2015). "Russia Warns Against Colour Revolution in Armenia", *Reuters*, <https://uk.reuters.com/article/uk-armenia-protest-russia/russia-warns-against-colour-revolution-in-armenia-idUKKCN0PC1AU20150702>, (Erişim tarihi 04.03.2018).
- HÜRRİYET DAILY NEWS (2018). "Russia, Iran Try to Fracture US-Turkey Relations: US General", <http://www.hurriyetdailynews.com/russia-iran-try-to-fracture-us-turkey-relations-us-general-128010>, (Erişim tarihi 28.02.2018).
- IASIELLO, Emilio J. (2017). "Russia's Improved Information Operations: From Georgia to Crimea", *Parameters*, Cilt 47, No. 2, s. 51-63.
- ISHKANIYAN, Armine (2008). "Democracy Contested: Armenia's Fifth Presidential Elections", *Open Democracy*, https://www.opendemocracy.net/article/democracy_power/caucasus/armenia_elections, (Erişim tarihi 04.03.2018).
- KALIN, İbrahim (2011). "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", *Perceptions*, Cilt 16, Sayı 3, s. 5-24.
- KIRKHAM, Ksenia (2016). "The Formation of the Eurasian Economic Union: How Successful is the Russian Regional Hegemony?", *Journal of Eurasian Studies*, Cilt 7, No. 2, s. 111-128.
- KORYBKO, Andrew (2015). "Electric Yerevan is Sliding Out of Control", *Sputniknews*, <https://sputniknews.com/columnists/201506241023795539>, (Erişim tarihi 25.02.2018).

- KORYBKO, Andrew (2017). "Russia's New Thinking Towards Armenia and Azerbaijan: An Obstructionist vs an Integrationalist", *Oriental View*, <https://orientalreview.org/2017/09/15/russias-new-thinking-towards-armenia-azerbaijan>, (Erişim tarihi 04.03.2018).
- KUCERA, Joshua (2011). "Russian Military to Stay in Abkhazia, South Ossetia, 49 More Years", *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/s/russian-military-to-stay-in-abkhazia-south-ossetia-49-more-years>, (Erişim tarihi 24.02.2018).
- LANE, David (2009). "Coloured Revolution As a Political Phenomenon", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Cilt 25, No. 3, s. 113-135.
- LARUELLÉ, Marlene (2008). *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*, Johns Hopkins University Press, Washington.
- MCGINNITY, Ian J. (2010). "Selling Its Future Short: Armenia's Economic and Security Relations with Russia", *CMC Senior Theses*, Paper 58.
- MEDIAMAX (2017). "Rose Gottemoeller: NATO-Armenia Cooperation is Successful", <http://www.mediamax.am/en/news/foreignpolicy/26612>, (Erişim tarihi 05.03.2018).
- MESBAHI, Mohiaddin (2013). "Islam and Security Narratives in Eurasia", *Caucasus Survey*, Cilt 1, No. 1, s. 5-26.
- MIKHELIDZE, Nona (2015). "Electric Yerevan: Why Armenia's Future is in Europe?", *Istituto Affari Internazionali*, Working Papers No. 15.
- MİNASSIAN, Gaidz (2008). "Armenia, A Russian Outpost in the Caucasus?", *Russie Nei Visions*, Russia/NIS Center Report, No. 27.
- MİNASYAN, Sergey (2013). "Russian-Armenian Relations: Affection or Pragmatism?", *PONARS Eurasia*, Policy Memo No. 269.
- OILPRICE (2016). "Armenia-Iran Deal May Threaten Russia's Natural Gas Market", <https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/Armenia-Iran-Deal-May-Threaten-Russias-Natural-Gas-Market.html>, (Erişim tarihi 25.02.2018).
- OZINIAN, Alin (2016). "Ermenistan'ı Sarsan Karakol Baskını", *AGOS*, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/15978/ermenistani-sarsan-karakol-baskini>, (Erişim tarihi 04.03.2018).
- ÖNİŞ, Ziya (2011). "Multiple Faces of the New Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique", *Insight Turkey*, Cilt 13, No. 1, s. 47-65.
- ÖZDAŞLI, Esmé (2016). "Kafkasya'nın Çernobil'i Metsamor Nükleer Santrali", *Karadeniz Araştırmaları*, No. 50, s. 45-64.
- ÖZERTEM, Hasan Selim (2017). "Turkey and Russia: A Fragile Friendship", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 15, No. 4, s. 121-134.
- PENA-RAMOS, José A. (2017). "The Impact of Russian Intervention in Post-Soviet Secessionist Conflict in the South Caucasus on Russian Geo-Energy Interests", *International Journal of Conflict and Violence*, Cilt 11, No. 3, s. 1-13.

- PİERINI, Marc (2016). "Could Russia Play Turkey Off Against the West?" *Carnegie Europe*.
- REUTERS (2016). "Russia Says Won't Halt Arms Sales to Arch Foes Armenia and Azerbaijan", <https://www.reuters.com/article/us-nagorno-karabakh-russia-arms/russia-says-wont-halt-arms-sales-to-arch-foes-armenia-and-azerbaijan-idUSKCN0X60DS>, (Erişim tarihi 04.03.2018).
- RUSEN (2018). "Türk-Rus İlişkilerinde Enerji Faktörü", <http://www.rusen.org/turk-rus-iliskilerinde-enerji-faktoru>, (Erişim tarihi 01.03.2018).
- SAHAKYAN, Armine (2016). "Russia's Staging Bases in Armenia", *Huffington Post*, https://www.huffingtonpost.com/armine-sahakyan/russias-staging-bases-in_b_9339046.html, (Erişim tarihi 25.02.2018).
- SARINAY, Yusuf (2008). "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 1, No. 2, s. 69-105.
- SHEKHOVTSOV, Anton (2009). "Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism: The New Right A la Russe?", *Religion Compass*, Cilt 3, No. 4, s. 697-716.
- SHEPARD, Wade (2017). "How Azerbaijan, Georgia and Turkey Subverted Russia and Isolated Armenia with New Railway", *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/wadeshepard/2017/10/30/new-silk-road-azerbaijan-georgia-and-turkey-unite-over-new-rail-line-armenia-further-isolated/#6b3d08a33aff>, (Erişim tarihi 03.03.2018).
- SHIRINYAN, Anahit (2017). "For Armenia, An Alliance That May Be More Trouble Than Its Worth", *Chatham House*, Expert Comment, <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/armenia-alliance-may-be-more-trouble-it-s-worth>, (Erişim tarihi 23.02.2018).
- SLOAT, Amanda (2018). "The West's Turkey Conundrum", *The New Geopolitics Europe*, Brookings Report.
- SPUTNIKNEWS (2016). "Russia, Iran, Azerbaijan Plan to Boost Trade Via Major Transport Project", <https://sputniknews.com/politics/201608081044045651-russia-iran-transport-trade>, (Erişim tarihi 05.03.2018).
- SPUTNIKNEWS (2017). "Komplolara Rağmen Rusya ve Türkiye Kırım'da Karşı Karşıya Gelmez", <https://tr.sputniknews.com/columnists/201709131030131203-kirim-tatar-meclis-hapis-ahtem-ciyo-erdogan-putin-turkiye-rusya-ukrayna-dis-politika-gorus>, (Erişim tarihi 28.02.2018).
- TANRIVERDİ, Mustafa (2014). "Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'da Ermenileri İskan Politikası ve Türklerin Göçü", *Yeni Türkiye*, Sayı 60, s. 1-7.
- Tert.am (2017). "Russian State Duma Ratifies Joint Armed Forces Deal with Armenia", <http://www.tert.am/en/news/2017/07/14/armenia-russia/2431435>, (Erişim tarihi 25.02.2018).
- The ARMENIAN WEEKLY (2016). "Russia will Continue to Supply Arms to Azerbaijan", <https://armenianweekly.com/2016/04/08/russia-azerbaijan>, (Erişim tarihi 04.03.2018).

- ULUTAŞ, Ufuk (2016). “5 Soru: Rus Büyükelçi Karlov'a Düzenlenen Suikast”, *SETA*, <https://www.setav.org/5-soru-rus-buyukelci-karlova-duzenlenen-suikast>, (Erişim tarihi 03.03.2018).
- WHITMORE, Brian (2008). “Armenia: Crisis Spotlights Karabakh Clan”, *RFE/RL*, <https://www.rferl.org/a/1079586.html>, (Erişim tarihi 04.03.2018).
- WINTOUR, Patrick (2016). “Common Ground on Syria Unites Russia and Turkey Against the West”, *The Guardian*, 21 Aralık 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/dec/21/common-ground-on-syria-unites-russia-and-turkey-against-the-west>, (Erişim tarihi 03.03.2018).